

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

Elektron ilmiy-ommabop jurnal

2025

6-SON

(+998) 50-005-45-69

https://t.me/demografiya_mehnatbozori

demografiya_mehnat_bozori@mail.ru

**DEMOGRAFIYA
VA MEHNAT
BOZORI**

**2025-yil
6-son**

Elektron ilmiy-ommabop jurnal
Электронный научно-популярный
журнал
Electronic popular science journal

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

TAHRIR HAY' ATI:

Abduraxmonov Qalandar Xodjaevich, i.f.d., akademik.

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof.,

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof.,

Axmedov Durbek Qudratillaevich, i.f.d., professor

Umurzakov Baxodir Xamidovich, i.f.d., prof.,

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, i.f.d., prof.,

Arabov Nurali Uralovich, i.f.d., prof.,

Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna, i.f.d., prof.,

Mamadaliyeva Xafiza Xoldarovna, i.f.d., prof.,

Irmatova Aziza Baxromovna, i.f.d., prof.,

Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, g.f.d., professor

Isayev Faxriddin Ikramovich, i.f.d., prof.

Usmanov Anvar Saidmaxmudovich, i.f.d., professor

Qodirov Abdurashid Madjidovich, i.f.d., professor

Hermann Sterzinger, i.f.d., professor (Germaniya)

Ergashxodjaeva Shaxnoza Djasurovna, i.f.d., professor

Tomash Kuchera, i.f.d., professor (Chexiya)

Abrorov Sirojiddin Zuxriddin o'g'li, PhD

Shakarov Zafar Gaffarovich, PhD, dotsent

Maxmudov Asliddin Sirojiddin o'g'li, PhD

Gulmurodov Kamoliddin Abduqodir o'g'li, PhD

Asqarova Muhabbat Ibraximovna

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

AHOLINI RO'YHATGA OLISHDA DUNYO TAJRIBASI

Matkarimova Intizor Atabaevna

“Ma'mun universiteti” Nodavlat ta'lim muassasasi,

“Buxgalteriya hisobi” kafedrası,

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha (PhD) dotsent

Xiva, O'zbekiston

E-mail: intizor-matkarimova@mail.ru

Annatatsiya. Mazkur maqolada, xorijiy davlatlar tajribalariga ko'ra aholini ro'yxatga olish bo'yicha tahliliy ma'lumotlar, aholini ro'yxatga olish tarixi, aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbirining davlat dasturlarini ishlab chiqishdagi ahamiyati ko'rib chiqilgan va tahlil etilgan. Shuningdek, dunyo mamlakatlari tajribasidan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasida aholini ro'yxatga olishning turli usullari – an'anaviy, onlayn, registrlarga asoslangan va gibridd usullar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Aholini ro'yxatga olish, aholini ro'yxatga olish dasturi, shaxs, yoshi, jinsiy tarkibi, fuqaroligi, milliy tarkibi, mahalla ettiligi, census.stat.uz

МИРОВОЙ ОПЫТ В ОБЛАСТИ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ

Маткаримова Интизор Атабаевна

кандидат экономических наук (PhD) доцент кафедры

“Бухгалтерский учет” НОУ “Университет Мамуна”

Хива, Узбекистан

Аннотация. В данной статье на основе опыта зарубежных стран представлены аналитические данные по переписи населения, рассмотрена и проанализирована история проведения переписей населения, а также значение мероприятий по переписи населения и сельского хозяйства в разработке государственных программ. Кроме того, с учётом опыта стран мира обсуждаются различные методы проведения переписи населения в Республике Узбекистан — традиционный, онлайн, основанный на регистрах и гибридные методы.

Ключевые слова: Перепись населения, программа переписи населения, личность, возраст, половозрастной состав, гражданство, национальный состав, махаллинская семёрка, census.stat.uz

WORLD EXPERIENCE IN THE FIELD OF POPULATION CENSUS**Matkarimova Intizor Atabaevna**

*Candidate of Economic Sciences (PhD),
Docent at the department "Accounting",
Non-state educational institution "Mamun University"
Khiva, Uzbekistan*

Abstract. *This article, based on the experience of foreign countries, presents analytical data on population censuses, examines and analyzes the history of conducting population censuses, as well as the importance of population and agricultural census activities in the development of state programs. In addition, taking into account the experience of countries around the world, various methods of conducting population censuses in the Republic of Uzbekistan are discussed — traditional, online, register-based, and hybrid methods.*

Keywords: *Population census, population census program, individual, age, age-sex composition, citizenship, national composition, the mahalla seven, census.stat.uz.*

Kirish.

Aholini ro'yxatga olishda yig'ilgan ma'lumotlar tahlili orqali dunyo nufusining umumiy, keng ko'lamlı qiyofasi yaratiladi. Hozir aholini ro'yxatga olish ishlari BMT tavsiyalari asosida ko'plab davlatda amalga oshiriladi.

Davlatning asosiy manbai — xalq haqida aniq ma'lumotga ega bo'lmay turib, zamonaviy davlatni barpo etish imkonsiz. Zero, aholi haqidagi aniq tiniq ma'lumotlar resurslardan oqilona foydalanish va to'g'ri taqsimlashga katta zamin yaratadi. Shuning uchun aholining tarkibi, iqtisodiy faolligi, ta'lim darajasi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish har bir davlat oldidagi asosiy vazifadir. Jumladan, mamlakatda qancha odam borligi haqida emas, balki migrantlar qaerdan kelib, qaerga ketayotgani, yosh va jins tarkibi kabi ko'plab ma'lumotlar islohot o'tkazayotgan hukumatlar uchun juda muhim.

Respublikasi Vazlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbirlarini o'tkazish chora- tadbirlari to'g'risida"gi № 629-sonli qarori qabul qilindi.[3]

BMT aholini kamida 10 yilda bir marta ro'yxatga olishni tavsiya qiladi. Zero, ro'yxatga olish milliy siyosatni ishlab chiqish va rejalashtirish, shuningdek, mamlakat rivojlanishini kuzatish uchun asosiy axborotlar taqdim etilishini ta'minlaydi. Fuqarolarning turar joy, uy-ro'zg'or buyumlari, oziq-ovqat mahsulotlari, kiyimkechak, tibbiy uskunalari va dori-darmon, ijtimoiy

xizmatlar, ish o'rinlariga ehtiyojiga doir muhim ahamiyatga ega axborotni aholi to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlar asosidagina aniqlash mumkin.

Aholi ro'yxatga olishning asosiy vazifalari:

- Mamlakatdagi aholi sonini aniqlash;
- Demografik, iqtisodiy va ijtimoiy ma'lumotlarni aniqlash.

Ro'yxatga olishdan olingan ma'lumotlar:

- mehnat resurslarini baholash;
- aholi tarkibi va ijtimoiy holatini o'rganish;
- turli aholi guruhlari (ayollar, bolalar, yoshlar, pensionerlar va boshqalar)

uchun davlat dasturlarini ishlab chiqishda asos bo'ladi

Aholini ro'yxatga olishda har bir fuqaro haqida ma'lumotlar to'planadi: yosh, jins, millat, oilaviy ahvol, ta'lim darajasi, bandlik, yashash joyi va boshqalar. Bu ma'lumotlar aholi soni, tarkibi va ehtiyojlarini aniqlashda xizmat qiladi.

Qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish bu ro'yxatga olish turi qishloq xo'jaligi bilan bog'liq ma'lumotlarni qamrab oladi: yer maydoni, ekin turlari, hayvonlar soni, texnika, suv resurslari, mehnat kuchi va boshqalar. Bu ma'lumotlar qishloq xo'jaligini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va fermerlarni qo'llab-quvvatlash choralari ko'rish uchun zarur.

Aholini ro'yxatga olish qachondan o'tkazila boshlangan?

Aholini dastlabki ro'yxatga olish qadimgi Gretsiya, Vavilon, Mesopotamiya, Rim, Xitoy, Yaponiya va Misrda o'tkazilgan. Lekin, bu aholi ro'yxatlarining maqsadi aholidan soliq yig'ish, ya'ni boj olish hamda harbiy maqsad uchun aholi sonini aniqlash bo'lgan.¹-rasm Shuning uchun ham, bu aholi ro'yxatlarida asosan erkaklar ro'yxatga olingan. Chunki, u paytlarda erkaklarning iqtisodiy o'rni yuqori bo'lgan, soliq to'lashda faqat erkaklar, ya'ni oila boshliqlari qatnashgan. Aholini eng birinchi rasmiy ro'yxatga olish 1790 yilda AQShda, keyinchalik 1800 yilda Shvetsiya va Finlyandiyada, 1801 yilda – Angliya, Daniya, Norvegiya va Fransiyada o'tkazilgan. Ammo, bu aholi ro'yxatlari juda oddiy shaklda hamda uzoq muddatga cho'zilgan. Masalan, birinchi AQShda aholini ro'yxatga olish ishlari 18 oy davomida olib borilgan. XIX asrga kelib, aholini ro'yxatga olish juda kengaydi. Qator Yevropa mamlakatlarida statistika tashkilotlari tuzildi.

1-rasm. Aholini ro'yxatga olish tarixi

Aholini ro'yxatga olish ilmiy dasturlar asosida olib borilishi yo'lga qo'yildi. Xususan, 1870-1879 yillarda dunyoning 48 ta, 1890 yillarda esa 57 ta davlatida aholi ro'yxati o'tkazilgan. XIX asr oxirida dunyo aholisining 21 foizi ro'yxatga olingan bo'lsa, XX asr boshida 54 foiz aholi ro'yxatdan o'tkazilgan. Ikkinchi jahon urushidan keyin, aholini ro'yxatga olish tizimi yanada takomillashtirildi. 1945-1954 yillarda – 151 ta davlatda, 1965-1974 yillarda – 179 ta davlatda aholi ro'yxati o'tkazilgan. Hozirgi paytda, dunyodagi deyarli barcha davlatlarda aholini ro'yxatga olish ishlari olib borilmoqda.

Xalqaro statistiklarning Sankt-Peterburgdagi 1872 yilgi kongressida birinchi marotaba davlatlar har 10 yilda kamida bir marotaba aholini ro'yxatga olishni o'tkazishini tavsiya etgan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti 2015 yil 10 iyundagi «2020 yilda aholi va uy-joy fondini ro'yxatga olish borasidagi prinsiplar va tavsiyalar» rezolyusiyasiga tayanib, a'zo-davlatlarni 2020 yilda Butunjahon aholi va uy-joy fondini ro'yxatga olish dasturi doirasida kamida bir marotaba ro'yxatga olishni o'tkazishni qat'iy da'vat etadi.

Xo'sh O'zbekistonda va chet davlatlarda aholini ro'yxatga olish qachondan o'tkazila boshlangan?

Statistika ko'p asrlik tarixga egadir. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra eramizdan 3500 yil ilgari Misrda aholi hisobi (ro'yhati) o'tkazilgan. Rossiya (Moskva)da ikki marta (1362 va 1389 yillarda) aholi ro'yhati o'tkazilgan. XV asrda Moskvada “Mirza daftarlari” nomi bilan ma'lum bo'lgan maxsus statistik to'plamlar tuzilgan. Pyotr 1 davrida “Aholi taftishi” nomi bilan mashg'ur bo'lgan soliq to'lovchi aholi ro'yhati o'tkazila boshlangan. Jami 10

marta taftish (oxirgilari 1857-1860 yillarda) o'tkazilgan. Ulardagi ma'lumotlar XVIII va XIX asrning birinchi yarmida Rossiya aholisining sonini tavsiflovchi yagona manba bo'lib hisoblanadi[1].

Aholi soni butun yer shari bo'yicha BMTning ma'lumotiga ko'ra 1997 yili 5840 mln kishi, va 2050 prognozi bo'yicha 9833 mln kishi. Bu ko'rsatkich ko'pmi yoki kammi? Ko'pgina olimlar va jamoachilik bugun, kecha, yuz yil xattoki ming yillar ilgari ham aholi soni ko'payib ketgan. (), bunga sabab, aholi o'sishi. Ularni fikricha aholi soni "nazoratsiz" stixiyali o'sishidir. Xali birorta olim yer sharida aholi ko'pligiga aniq ma'lumotlar asosida tasdiqlab bermagan (lekin og'zaki har xil fikrlarni tasdiqlashgan). Besh (5) milliard (9) milliard yaxshi emas va yomon ham emas. Shunga asosan bir maqol keltirsak "Bir dona soch ko'pmi yoki ozmi"? Javob, "qaerdaligiga bog'liq. Boshda kam, ovqatda ko'p".

Iqtisodiyot va ilimni rivojlanish natijasida xayotni resurslar bilan ta'minlanishi yer sharida to'xtovsiz oshib bormoqda. Fransuz yozuvchisi 1781 – yil o'zining "Amerikanskaya Revolyutsiya" kitobida Amerikada yashash imkoniyati agar AQSh aholisi qachondir 10 mln kishini tashkil etganda, u holda bu yerlarda inson ovqatlana olsa, bu juda zo'r ish bo'lar edi. Mamlakat o'zini qiyinchilik bilan ta'minlayotgan vaqtda, aholini bunday o'sishi, yashash darajasi va iqtisodiyotniki qattiq chegaralash va tabiiy resurslariga asoslanishi mumkin. Shuni etilgan vaqtdan 2000 yildan ortiq vaqt o'tdi. Xozirgi kunda aholi soni 3 mlndan 270 mlngacha oshgan (1998 yil). AQSh davlati eng boy davlalardan biri (2015 yil). O'ylashimizcha dunyodan eng katta davlatlardan biri hisoblanardi. Bunday davlatlar qatoriga Rossiya, Yaponiya, Xitoy, Indiya, AQSh davlatlarida aholi turmush darajasi yuqori. Afsuski so'ngi yillarda (XX asr) dunyoda aholini o'sish darajasi 1960 yildan keyin kamayib bormoqda. Masalan 1960 yil o'sish 2.04% o'sgan bo'lsa, keyingi yillarda 1.3% prognoz bo'yicha 2050 yildan 0.47% kamayishi mumkin. Bu esa hali ham o'sish darajasi mavjud. Lekin ko'pgina davlatlarda demografik depopulyatsiya holatiga uchramoqdalar. Masalan Latviya – 1990 yilda, Belorusiya va Ukraina – 1998 yildan, Bolgariya – 1993, Ruminiya – 1991 yilda, 2000-yildan keyin Belgiya, Germaniya, Ispaniya, Shvetsariya, 2005 – yildan keyin Yaponiya. Rossiyada 1992 – yildan 2 mln kishiga 15 mayda BMT prognoziga ko'ra 2050 yilga Rossiya aholisi 1992 yilga nisbatan 26,9 mln kamaydi yoki 18%.

Yurtimizda umummilliy ro'yxatga olish oxirgi marta 1989 yilda o'tkazilgan. So'nggi yillarda bu yo'nalishda qator ishlar bajarildi. Jumladan, "Aholini ro'yxatga olish to'g'risida"gi qonun qabul qilinib,[1] fuqarolarni har 10 yilda, qishloq xo'jaligini esa har 5 yilda kamida bir marta ro'yxatdan o'tkazish belgilangan. Shu bois, 2021 yilda aholini, 2022 yilda esa qishloq xo'jaligini

sinov tariqasida ro'yxatga olish tadbirlari o'tkazildi. Lekin to'laqonli ro'yxatga olish arayonini o'tkazish uchun zarur omillar va xalqaro tajribalarni o'rganish hamda tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish muayyan muddatni talab etishi bois, bu tadbir keyinga qoldirilgan edi. Joriy yilda Prezidentimiz huzurida ushbu tadbirni tashkil etish bo'yicha o'tkazilgan taqdimotda xalqaro tajribaga asoslanib, Jahon banki, UNFPA va FAO tashkilotlari ishtirokida ishlab chiqilgan aholi va qishloq xo'jaligini bir vaqtda ro'yxatdan o'tkazish taklifi ko'rib chiqildi. Mazkur taqdimotda O'zbekistonda ro'yxatdan o'tkazish tadbirlari 2026 yil 15 yanvardan 28 fevralga qadar o'tkazilishi ma'lum qilindi. Aholini ro'yxatdan o'tkazish dastlabki 17 kun davomida internet orqali, keyingi bir oyda esa "mahalla yettiligi" tomonidan uyma-uy yurib amalga oshiriladi. Ushbu usul natijasida xarajat sezilarli qisqarib, 1,3 trillion so'm mablag' tejaladi. Shuningdek, ro'yxatga olish jarayoni oddiy va shaffof tarzda tashkil etiladi. Savollar soni avval rejalashtirilgan 328 tadan 71 taga qisqartirildi. Ro'yxatga olish natijasida Yevropa statistikasi konferensiyasining 2020 yildagi tavsiyalari asosida 38 million kishining tarkibi va migratsiyasi, oilaviy holati, faoliyat turi, daromad manbalari to'g'risida yagona ma'lumotlar bazasi shakllantiriladi.

Mamlakatimizdagi qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish holati, chorva mollari va parrandalar soni aniqlanadi. Bu orqali qishloq xo'jaligiga yo'naltirilayotgan yillik 25,6 trillion so'm, jumladan, 2,2 trillion so'm byudjet mablag'i samaradorligi, sohadagi xizmatlar hajmi va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash uchun zarur ma'lumotlar to'planadi. Ro'yxatga olish jarayonini samarali amalga oshirish uchun "mahalla yettiligi" maxsus o'quv dasturi asosida tayyorlanadi va rag'batlantiriladi. Buning uchun Jahon banki ko'magida amalga oshirilayotgan statistika tizimini mustahkamlash loyihasi mablag'lari yo'naltiriladi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali keng targ'ibot yo'lga qo'yiladi va shu orqali fuqarolarning xabardorligi oshiriladi

Adabiyotlar sharhi.

Ko'p yuz yillar davomida taniqli olimlar dunyo bo'yicha aholini optimal sonini aniqlashga harakat qilib ko'rishgan (aholi turmush darajasi, aholi zichligi va boshqalar) va aniqlay olishmagan. Aholini va resurslarni o'sishi orasidagi bog'liqlik bu nisbiy va o'zgaruvchan. Darhaqiqat, Ingliz iqtisodchisi Tomas Robert Maltus o'zining mashhur «Nufus qonuni» ya'ni «Aholi nufus qonuni to'g'risida tajriba» asarida, aholi soni juda tez ko'payib boradi, oziq -ovqat mahsulotlarning o'sishi esa, ancha orqada qolib ketadi deb ishontirishga uringan. U aholining ko'payishini cheklovchi muayyan

chora –tadbirlar qo‘llanilmasa, insoniyat ocharchilikka duch keladi deb xulosa qiladi va bunday vaziyatdan chiqishning ikki yo‘lini taklif etadi: birinchisi- epidemiyalar, urushlar, kasalliklar natijasida aholining kamayishi va boshqalar, ikkinchi yo‘l –nikohdan voz kechish yoki kech yurmush ko‘rish, tug‘ilishni kamaytirish deya ta‘kidlaydi.[4]

Hozirgi zamon iqtisodchilari uning ijtimoiy siyosatning ahamiyatiga bergan bahosiga qo‘shilmaydilar. Mehnatga yaroqsiz va kam ta‘minlangan aholini qo‘llab quvvatlash hozirgi zamonaviy jamiyat iqtisodiy siyosatining zarur qismidir. Darhaqiqat, O‘zbekistonlik Nyu York Universiteti professori taniqli iqtisodchi olim Behzod Hashimov ijtimoiy tarmoqlarda bergan intervyusida ham «har bir odam qiymat yaratuvchi (samaradorlik oshishi) mavjudod ya’ni shuni Maltus hisobga olmagan» deb ta‘kidlab o‘tadilar.[11]

Aholi sonini birinchi marta bashoratlash turli mamlakatlarda aholining ikki marta ko‘payish davrini aniqlashga qaratilgan. Ingliz iqtisodchisi D. Graunt, «Londonda o‘limni kuzatish» asarining muallifi, XVII asr boshida Angliya aholisining ikki marta ko‘payish davrini hisoblab, uni 280 yil ekanini aytgan. Statistika asoschilaridan biri V.Petti Angliya aholisining kamroq o‘shishini nazarda tutib, bu davrni 360 yil deb atagan. U boshqa mamlakatlarda aholining ikki marta ko‘payish davri Angliyadagidan ancha farqlanishini aytgan.

XVII asrning ajoyib matematigi L.Eyler, aholining ikki marta ko‘payish davri 12,5 yil ekanini aytgan. Bunday o‘shish sur‘ati har qanday mamlakat aholisining o‘shishidan yuqori bo‘lsa ham, Eylerning nazariy fikrlari bashoratlash rivoji uchun juda muhim hisoblanadi.

Ingliz iqtisodchisi va statistiki G.King (XVII asr o‘rtasi) V.Petti ishini davom ettirib, bashoratlashga boshqacha yoshdashgan. U o‘z bashoratiga, aholi sonining o‘shishi arifmetik progressiya bo‘yicha amalga oshishini asos qilib olgan. Shu gipoteza asosida, Angliya aholisining 600 yil davomida o‘shishi bashoratlangan, lekin uning noto‘g‘ri ekani aniqlandi: 1800 yilda Angliya aholisi King nazarda tutganga nisbatan 1,5 marta ko‘p bo‘lgan.

Agar avvallari bashoratlash, asosan, hozirgi aholi sonini keyingisi bilan solishtirishga asoslangan bo‘lsa, hozirgi davrda butun dunyoda bashoratlashda boshqa nozikroq usullarni qo‘llash lozimligi aytilmoqda. Avvaldan ko‘ra bilish, barcha aholi soni o‘zgarishiga va uning ayrim guruhlari soni o‘zgaruviga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganishni taqozo qiladi.

Mantiqiy egri chiziq asosida aholi sonini bashoratlash haqidagi fikrni XIX asr boshida R.F.Ferxlyuster taklif etgan; XX asr boshlarida amerikalik olimlar L.Rida va Pirlya bu fikrlarni yanada rivojlantirganlar. Pira – Rid nazariyaga asosan, mantiqiy egri chiziqda aholi o‘shish sur‘ati bilan uning mutlaq soni orasida aloqa o‘rnatilgan.

Germaniyada qiyosiy statistika asoschilari hisoblangan A.L. Shletser (1735-1809) va A. Nimanlarning (1761-1832) asarlari aholi statistikasining rivojlanishiga turtki bo'lgan. Ularning aholiga doir yondashuvlariga ko'ra, davlatning farovonligi aholi soni va ularning iqtisodiy faoliyatining doimiy tarzda o'sishi bilan bevosita bog'liq.

Bulardan tashqari, aholi dinamikasining ijtimoiy-iqtisodiy omillarini o'rganish bo'yicha yondashuvlar siyosiy arifmetikachilar hisoblangan V. Petti (1623-1687), J. Graunt (1620-1674) va E.Galley (1656-1742) kabi olimlar asarlarida ham kuzatiladi.

Yana bir ingliz olimi V. Petti aholi va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sir nazariyasi rivojlanishiga beqiyos hissa qo'shgan, u XVII asrning eng yirik nazariyotchi- iqtisodchilaridan biri bo'lgan. U mamlakat aholisini davlatning asosiy boyligi, "inson kapitali", deb hisoblagan.

O'zbekistonda ham demografiyaning rivojlanishi o'z tarixiga ega bo'lib, tarixchi va aholishunos olimlar tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Respublikada demografiya fanini rivojlantirishda, ayniqsa M.Q Qo'rxonovning hissasi katta, keyingi demografik jarayonlar ustida ko'plab tadqiqotlar o'tkazgan O'zbek olimlar qatoriga I.R. Mullajonov, R.A. Ubaydullaeva, O.B. Otamirzaev, L.P. Maksakova, D.B. Bobojonova, M.B. Bo'rieva va boshqalar ham katta hissa qo'shganlar.[6, 7, 8]

Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolaning ilmiy-nazariy asosini iqtisodchi olimlarning adabiyotlari hamda ilmiy maqolalar, xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning aholi ro'yxatga olish bo'yicha ilmiy yondashuvlari, shuningdek, aholini ro'yxatga olishni samarali o'tkazish bo'yicha xalqaro uslubiyotlar, mezonlar tamoyillar tashkil etadi. Mavzuni o'rganish jarayonida statistik kuzatish, umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar, ilmiy abstraksiyalash, statistik rasm va jadvallar usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Aholi soni bo'yicha davlatlar ro'yxati 2025 yil 19 dekabr holatiga Hindiston davlati eng boy davlalardan biri hisoblanadi. Chunki u aholi soni bo'yicha Xitoy va AQSH davlatlarini ilgarilab ketdi. 1-jadvalda keltirilgan. Bugungi kunda Yer sharida 8,263 milliarddan oshiq odam yashamoqda. Shuning qariyb 35 foizi ikkita mamlakat – Xitoy va Hindistonga to'g'ri keladi (2025 yil). Aholisi eng tez o'sayotgan davlatlar asosan Afrika va Yaqin Sharqdagi mamlakatlar (masalan, Kongo Demokratik Respublikasi) hisoblanadi, bu yerda aholi soni 2080-yilga qadar ikki baravar

ko'payadi, Hindiston, Xitoy, AQSh, Indoneziya va Pokiston kabi davlatlar yetakchi o'rinlarda turishadi.

1-jadval

Eng ko'p aholiga ega bo'lgan davlatlar ro'yxati 2025 –yil

O'rin	Davlat	Aholi soni (taxminan, dekabr 2025)	Jahon aholisidagi ulushi (%)
1	Hindiston	1,464 million	17,7%
2	Xitoy	1,415 million	17,1%
3	AQSh	345 million	4,2%
4	Indoneziya	286 million	3,5%
5	Pokiston	255 million	2,9%

Aholini ro'yxatga olish bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasiga ko'ra 2010 yil raundida ishtrok etgan butunjahon aholini ro'yxatga olish tadbiri 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Aholini ro'yxatga olish 2010 yil raundi butunjahon aholini ro'yxatga olish tadbiri

Aholini ro'yxatga olish o'tkazilgan yil	Afrika	Shimoliy Amerika	Janubiy Amerika	Osiyo	Evropa	Okeaniya	Jami
2005	1	2	1	6	1	3	14
2006	6	4	2	4	3	8	27
2007	5	1	1	2	-	2	11
2008	7	-	-	3	1	1	12
2009	5	-	-	4	3	3	15
2010	5	14	3	12	5	4	43
2011	4	12	2	6	33	3	60
2012	5	2	5	2	1	1	16
2013	5	1	-	-	1	-	7
2014	6	-	-	2	1	-	9
Jami:	49	36	14	41	49	25	214

Xorijiy davlatlar tajribasiga ko'ra Belarus Respublikasining 2019 yil aholini ro'yxatga olish tadbirining dastlabki natijalarini ham tahlil qiladigan bo'lsak 3-jadvalda keltirilgan

Belarus Respublikasining 2019 yil aholini ro'yxatga olish tadbirining dastlabki natijalarini tahlilini keltirib o'tamiz. 2022 yil 31- yanvardan 5-

fevralgacha Minsk shahrida aholini ro'yxatga olish bo'yicha Belarus Respublikasi tajribasini o'rganish yuzasidan o'quv seminarlari tashkil etildi Statistika Agentligida (qayta tashkil etildi Milliy Statistika Qo'mitasi 2025 yil)

3-Jadval

Belarus Respublikasining 2019 yil aholini ro'yxatga olish tadbirining dastlabki natijalari

	Joriy hisob bo'yicha 2019 yil 1 oktyabr holatiga aholi soni	Belarus Respublikasining aholini ro'yhatga olish natijalari bo'yicha 2019 yil 1 oktyabr holatiga aholi soni
Belarus Respublikasi	9454790	9413446
<i>viloyatlar:</i>		
Brest	1 379 456	1 348 115
Vitebsk	1 164 554	1 135 731
Gomelsk	1 405 873	1 388 512
Grodnensk	1 0360 529	1 026 816
Minsk sh.	1 986 572	2 018 281
Minsk	1 432 480	1 471 240
Mogilevsk	1 049 326	1 024 751

Mazkur uchrashuvlar BMT Aholishunoslik jamg'armasining O'zbekistondagi vakolatxonasi (UNFPA) hamkorligida o'tkazildi. O'quv seminarlarda Statistika Agentligi (qayta tashkil etildi Milliy Statistika Qo'mitasi 2025 yil) Ro'yxatga olish jarayonlarini tashkil etish va o'tkazish boshqarmasi hodimlari, Axborot xavfsizligi boshqarmasi hodimi, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish va interaktiv davlat xizmatlari boshqarmasi hodimlari hamda O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi huzuridagi Kadastr agentligi va UNFPA vakillari ishtirok etishdi. Uchrashuvlar davomida O'zbekiston Respublikasida 2021- yil noyabr oyida o'tkazilgan aholini sinov tariqasida ro'yxatga olish natijalari asosida uslubiy va huquqiy normativ hujjatlari, aholini ro'yxatga olish dasturi, birlamchi ma'lumotlarini elektron bazaga kiritish bo'yicha axborot tizimini takomillashtirish hamda aholini ro'yxatga olishda planshet qurilmalaridan foydalanish kabi qator dolzarb masalalar bo'yicha bilim va tajribalar muhokama qilindi.

Minsk shahrida o'tkazilgan mazkur uchrashuvning Statistika Agentligi (qayta tashkil etildi Milliy Statistika Qo'mitasi 2025 yil) uchun muhim ahamiyati shundaki, mamlakatimizda 2026- yilda o'tkaziladigan aholini ro'yxatga olish tadbirlarini tashkil etishda MDH davlatlari, jumladan, Belarus Respublikasi tajribasini o'rganish hamda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumot tariqasida, 2010 yilda o'tkazilgan aholini ro'yxatga olish tadbirlariga sarflangan xarajatlar qiymati o'rtacha aholi jon boshiga Tojikistonda 1,31 AQSh dollarini, Qirg'izistonda 1,12 AQSh dollarini, Ozarbayjonda 1,03 AQSh dollarini,

Moldovada 2,15 AQSh dollarini, Rossiya Federatsiyasida 3,81 AQSh dollarini tashkil etgan. Asosiy e'tibor mazkur davlatlarda 2019 yilda bo'lib o'tgan aholini ro'yxatga olishning natijalari, jarayonlardagi muammo va kamchiliklarni o'rganishga qaratildi.

4-Jadval

Aholini ro'yxatga olishda xorijiy davlatlar tajribasi

N ^o	Mamlakatlar nomi	O'tkazilgan yil	Raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarning qo'llanilish darajasi
1	Belarus Respublikasi	4-30 oktyabr 2019 -yil	Belarus Respublikasi aholini ro'yxatga olishda yangi, kombinatsiyalashgan (aralash) usulni joriy etdi. Bu yangi yondashuv orqali aholining ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlash jarayoni ancha soddalashtirildi va samaradorlik oshirildi. Fuqarolar o'z ma'lumotlarini davlat statistika idorasi (Belstat) rasmiy veb-sayti orqali maxsus platformada mustaqil ravishda kiritish imkoniyatiga ega bo'ldi.
2	Ozərbayjon Respublikasi	1-10 oktyabr 2019-yil	An'anaviy usul – yuzma-yuz so'rov va planshetlardan foydalanilgan, asosiy e'tibor ma'lumotlar to'plashning zamonaviy usullariga qaratilgan bo'lib, samaradorlikni oshirish maqsad qilgan, lekin eng muhimi – aholini an'anaviy usullar orqali jalb qilish orqali rejalashtirish uchun aniq demografik ma'lumotlar olishgan, planshetlardan foydalanilgan, asosiy diqqat e'tibor ma'lumotlar to'plash sifati va jarayonni tashkil qilishga qaratilgan bo'lib, aholining aniq manzarasini olish maqsad qilgan.
3	Turkiya Respublikasi	31 dekabr 2007- yil	An'anaviy usuldan voz kechilib, manzilga asoslangan aholi ro'yxati tizimi joriy etildi. Bu tizim orqali aholi haqida zarur barcha demografik ma'lumotlar davlatning mavjud registrlari va elektron ma'lumotlar bazalaridan olinadi
4	Germaniya Respublikasi	15 may 2022- yil	Bu jarayonda aralash yondashuv qo'llanilgan: onlayn-anketalar, intervyuerlarning yuzma-yuz tashriflari, shuningdek ma'muriy registrlardan olingan ma'lumotlarga tayanish orqali jarayonni innovatsionroq va aholi uchun kamroq yuk bo'lishiga erishilgan.
5	Rossiya Federatsiyasi	15 oktyabr-14 noyabr 2021 -yil	Innovatsiyalar raqamli texnologiyalarni, «Davlat xizmatlari» (EPGU) portali orqali ro'yxatga olish varaqalarini onlayn tarzda mustaqil to'ldirish imkoniyatini o'z ichiga olgan, ro'yxatga oluvchilar qog'oz anketalar o'rniga planshetlardan foydalanganlar, shuningdek ro'yxatga olishni Ko'p funksiyali markazlarda (MFS) o'tash mumkin bo'lgan.
6	Tojikiston Respublikasi	1-15 oktyabr 2020-yil	2020 yilda birinchi marta internet-so'rov, planshetlar orqali ma'lumotlar to'plash (CAPI) kabi innovatsion usullar qo'llanilgan, shu bilan birga an'anaviy qog'oz anketalar bilan birga raqamli va qog'oz texnologiyalarini birlashtirib, samaradorlikni oshirish maqsad qilgan.
7	O'zbekiston Respublikasi	15 yanbar- 28 fevral 2026- yil (rejalashtirilgan)	O'zbekistonda milliy an'analar va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligida innovatsion yondashuv – "mahalla yettiligi" modeli asosida ish olib borish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Yangi O'zbekistonning boshqaruv tizimida mahalla nafaqat ijtimoiy institut, balki aholini tizimli ravishda qamrab olish va tahlil qilishda muhim darvoza vazifasini o'tamoqda.
8	Amerika Qo'shma Shtatlari	1 aprel 2020-yil	Qonunga ko'ra, AQShning barcha aholisi ro'yxatga olishda ishtirok etishlari shart. Odamlarning shaxsiy hayotini himoya qilish uchun aholini ro'yxatga olish orqali to'plangan barcha shaxsiy ma'lumotlar 72 yil davomida maxfiydir. AQSh aholini ro'yxatga olish byurosi millat xalqi va iqtisodiyoti haqida ma'lumot beradi. Har 10 yilda u qo'shma Shtatlardagi har bir Rezidentni ro'yxatga olishni o'tkazadi.

9	Xitoy Xalq Respublikasi	1 noyabr-10 dekabr 2020 -yil	Mobil ilovalar orqali ro'yxatga oluvchilar ma'lumotlarni real vaqt rejimida markaziy serverlarga uzatdi, fuqarolar uchun onlayn o'zini o'zi ro'yxatdan o'tkazish platformasi ishlab chiqildi, GPS texnologiyalari yordamida ro'yxatga olinmagan hududlar tezkor aniqlab borildi, ma'lumotlar xavfsizligi va shaxsiy maxfi ylik qattiq nazorat ostiga olindi.
---	-------------------------	------------------------------	--

Aholini ro'yxatga olish bo'yicha xorijiy davlatlar tajribasi ya'ni raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarning qo'llanilish darajasi 4-jadvalda keltirilgan.

AQShda aholini ro'yxatga olish har bir shtatdagi hududlar chegaralarini yangilab, hukumatga byudjetni rejalashtirishda qaysi sohalarga ko'proq mablag' ajratish kerakligini tushunishga yordam berdi. AQSh Konstitutsiyasiga ko'ra, har bir fuqaro aholini ro'yxatga olishda ishtirok etishi shart. Mamlakat 72 yil davomida ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlab kelmoqda. AQShda aholini ro'yxatga olish har 10 yilda o'tkaziladi. Undagi ma'lumotlar nafaqat davlat siyosati, balki iqtisodiy investitsiyalar taqsimoti uchun ham asos bo'ladi. Ro'yxat natijalari Kongressdagi vakolatlar taqsimotini ham belgilaydi. Ro'yxatga olish jarayonida internet orqali yoki telefon qo'ng'irog'i bilan ham qatnashish mumkin. 2020 yilgi AQShdagi ro'yxatga olishda 330 milliondan ortiq inson qatnashgan va bu mamlakat tarixidagi eng yirik statistik tadbir bo'lgan.

Fransiyada aholini ro'yxatga olish har yili, lekin turli hududlarda navbatma-navbat amalga oshiriladi. Bu usul natijalarni doim yangilab turish imkonini beradi. Har yili aholining taxminan 9–10 foizi qamrab olinadi. Fransiyada 1801 yildan beri biron yil ham ro'yxatga olishsiz o'tmagan.

Germaniyada aholini ro'yxatga olish aholi to'g'risidagi demografik ma'lumotlarni yangilash va odamlarning yashash sharoitlari haqida ko'proq ma'lumot olish maqsadida o'tkaziladi. Oxirgi aholini ro'yxatga olish 2021 yilda o'tkazilgan. Ushbu protsedura mamlakat fuqarolari va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari uchun majburiydir. Shuningdek, Germaniyada aholini ro'yxatga olish

ma'lumotlari shaharsozlik, ta'lim muassasalarini joylashtirish, pensiya tizimini rejalashtirish uchun qo'llaniladi.

Yaponiyada aholini ro'yxatga olish 5 yilda bir marta o'tkaziladi. Unda har bir kishi elektron identifikatsiya orqali hisobga olinadi, natijalar davlat rejalashtiruvda foydalaniladi.

Xulosa va takliflar.

Aholini ro'yxatga olish orqali to'plangan ma'lumotlar ijtimoiy himoya, investitsiya, uy-joy, sog'liqni saqlash, madaniyat, turizm, ta'lim, yo'l qurilishi va infratuzilma kabi barcha yo'nalishda manzilli dasturlarning ishlab chiqilishi va amalga oshirilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Aholini ro'yxatga olish natijalari kelgusida hukumatga ushbu dasturlarni amalga oshirish natijalarini baholash, iqtisodiy prognozlash va demografik siyosatni shakllantirishda qo'l keladi.

Xulosa sifatida quyidagilarni aytishimiz mumkin, aholi va qishloq xo'jaligini bir vaqtda va integratsiyalashgan holda royxatga olish O'zbekiston Respublikasi uchun nafaqat moliyaviy tejamkorlik, balki zamonaviy statistika tizimiga o'tish, davlat boshqaruvida ishonchli ma'lumotlar bazasini shakllantirish va fuqarolar bilan muloqatni kuchaytirish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Aholini ro'yxatga olish to'g'risida"gi qonuni. 16.03.2020 yildagi O'RQ-611-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 19.09.2025 yildagi PF-173-son "O'zbekiston Respublikasida aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbirini o'tkazish to'g'risida"
3. 2025 yil 7 oktyar kuni O'zbekiston Respublikasi Vazlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida aholi va qishloq xo'jaligini ro'yxatga olish tadbirlarini o'tkazish chora- tadbirlari to'g'risida"gi № 629-sonli qarori
4. Sh. X. Tashmatov. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. Darslik.-T.: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi", 2021 -504 b.
5. Abdullayev Yo. Statistika nazariyasi. Darslik.-T.: "Oqituvchi", 2002 -592 b.
6. I.A. Matkarimova, Egamov B.N. (2023). "O'zbekiston hududida aholini ro'yhatga olish tarixi va bugun". Ma'mun science" jurnali. ISSN 2181-0000. DOI Journal 10.26739/2181-0000. 1-jild, 2-son. Toshkent-2023, 213-219 bet.
7. Karaxanov M.K (1983). Nekapitalisticheskaya put razvitiya i problemy naroda naseleniya. – T.: "Mexnat", 140 s.
8. Ata-Mirzaev O., Gentshke V., Murtazaeva R (1998). Uzbekistan mnogonacionalny: istoriko-demograficheskiy aspekt. –T.: Fan, 140 s.
9. <https://stat.uz>
10. <https://lex.uz>
11. <https://www.youtube.com/watch?v=Qp4bL2aZTWE>

DEMOGRAFIYA VA MEHNAT BOZORI

BOSH MUHARRIR:

Umurzoqov Bahodir Xamidovich

MUHARRIR:

Bahriddinova Muazzam Azam qizi

